

LJUBAVNA PRIČA U DJELIMA HEINRICHA BÖLLA

SLAVIJA KABIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 830.09:929 Böll
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1988-02-29

Na primjeru nekoliko djela Heinricha Bölla (1917—1985), jednog od najistaknutijih književnika Savezne Republike Njemačke, predstavlja se način oblikovanja ljubavne priče odnosno Böllovo kompleksno shvaćanje teme ljubavi kao jedne od najznačajnijih u njegovoj estetici humanog.

Böll ne odvaja tjelesnu od duhovne ljubavi jer jedna ne postoji bez prijese druge. Time što spolnoj ljubavi dodjeljuje metafizičku kvalitetu, on potvrđuje njenu humanost i moć da se odupre lažnim silama.

Odnos dvoje ljudi koji se vole Böll opisuje kao čin prividne, trenutne nespitanosti i oslobođenja okova malograđanštine i puritanizma. Njegov rajnski katolicizam tka pletivo »ljubavi« i »grijeha« na naivno-prirodni, biblijsko-starozavjetni način, pri čemu se istinitost o kompleksnoj stvarnosti — ljubavi, požudi, strasti, braku i sakramentu — doima ponekad nametnutom, ali sve te komponente istovremeno odražavaju autorov obračun s njegovim porijeklom.

U Bölla, smatra Curt Hohoff, nema uzvišenog, idealnog para, jer svijet je laž koji oskvrnjuje ružne konvencije, gluposti i perverzije.¹ Ljubavni odnos, u kojem junakinje gotovo uvijek preuzimaju presudnu inicijativu i zaljubljuju se u ranjive, slabašne muškarce, jest slobodna ljubav (»divlji brak«), jer u zakonitosti bračne veze Böll ne vidi ostvarenje kršćansko-sakralne, sakramentalne veze, ukoliko se dvoje ne vole i ne poštuju. On je svjestan koliko se zabluda krije u riječi »brak« kad ju se povezuje s riječi »ljubav«: »Was geschieht dann, wenn eine Ehe lieblos wird oder wenn ein Liebesverhältnis, das keine Ehe ist, eheliche Form annimmt?«²

U građenju ljubavne scene Heinrich Böll pokazuje stidljivost, sram i plahovitost i dopušta svojem muškom protagonistu da o tjelesnoj ljubavi i seksualnosti govori samo kao o »onome« i »onoj stvari«. Karin

---

¹ Curt Hohoff, »Die roten Fliesen im 'Tal der donnernden Hufe'«, Marcel Reich — Ranicki (Hrsg.), *In Sachen Böll. Ansichten und Einsichten*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1980, str. 193.

² Heinrich Böll, »Frankfurter Vorlesungen«, *Essayistische Schriften und Reden 2 (1964—1972)*, herausgegeben von Bernd Balzer, Büchergilde Gutenberg, 1980, Band 8, str. 85. (u daljnjem tekstu radovi iz tog sveska označavat će se kao *Band 8*)

Huffzky primjećuje da autoru Böllu »Frauensache« ulijeva strah, koći ga i ne dopušta mu slobodu umjetničkog oblikovanja:

Die Körperfunktionen der Frau sind noch aus Zeiten der Urgesellschaft mit einem Tabu belegt. Männer flüchteten, wenn Frauen ihre Menstruationen bekamen, weil sie glaubten, unreine, also böse Geister hätten sie befallen. Dieses Tabu von der Unformulierbarkeit der »Frauensache« hält sich bis in die Gegenwart, bis hin zur schreckvollen Wahrnehmung der geliebten Frau durch den Mann Hans Schnier.³

Nerijetko, detalje ljubavnog druženja prati blagi, neupadljivi humor, onaj koji ponižava velike, a uzvisuje male stvari. Ideju o humoru kao kontrastiranju u kojem se ono veliko, junačko, božansko, moralno savršeno suprotstavlja malenim stvarima, smiješnom, luckastom, sveljudskom i u kojem potonje pobjeđuje Böll izvodi od humora Jeana Paula, prema njegovim riječima, »jedinog među svim njemačkim autorima koji je doista posjedovao humor« i čijem se humoru on želi približiti u svojim djelima.⁴

Hans Schnier, sin industrijalca, otpadnik od porodice, klaun i komičar po zanimanju, u ulozi pripovjedača u prvom licu u romanu *Ansichten eines Clowns* (1963)⁵ izaziva svojim postupkom simpatije kad prije prvog namjeravanog ljubavnog odnosa s maturanticom Marie Derkum kupuje tablete za jačanje muške potencije da bi ih dvije ulice dalje bacio, jer ga prepoznaje žena prodavača (*Ansichten*, 41). Marie, siromašna djevojka koja živi sama s ocem u oskudno namještenu stanu iznad njihova malog dućana, dočekuje Hansa u izlizanu ogrtaču naslijeđenu još od majke i prijelazom na »ti« nagovještava svoju spremnost da mu se poda: »Schon als sie 'Geh' zu mir sagte und nicht 'Gehen Sie', war die Sache entschieden. es lag soviel Zärtlichkeit in dem winzigen Wort, da ich dachte, sie würde für ein Leben ausreichen, und ich hätte fast geweint« (*Ansichten*, 41). Böllovi junaci reagiraju kao svaki prosječni preplašeni dvadesetjedonogodišnjak i neiskusna bogobojazna devetnaestogodišnjakinja, koji zbog predstojećeg čina podsvjesno očekuju kaznu. Böll, koji voli i suosjećá s njima u tuzi i sreći, opisuje djevojčin ritual pripremanja kada plaćući uređuje kosu i lice da bude lijepa za njega potiskujući duboko u se strah od moguće božje kazne, jer je odgojena u katoličkom duhu i takvo nešto ne bi smjela činiti prije udaje (*Ansichten*, 47).

³ Karin Huffzky, »Die Hüter und ihr Schrecken vor der Sache. Das Mann-Frau-Bild in den Romanen von Heinrich Böll«, Heinrich Böll, *Eine Einführung in das Gesamtwerk, in Einzelinterpretationen*, hrsg. v. Hanno Beth, Scriptor Verlag, Kronberg 1975, str. 37.

⁴ Usp. Heinrich Böll, »Frankfurter Vorlesungen«, Band 8, str. 34-92.

⁵ Heinrich Böll, *Ansichten eines Clowns*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1963 (u daljnjem tekstu kao *Ansichten* s brojem stranice uz citat)

Jednom jedinom rečenicom najavljuje se i završava spolni čin u romanu: »Bevor wir in Maries Zimmer gingen, öffnetet ihr die Tür einen Spalt und knipstet drinnen das Licht aus« (*Ansichten*, 44).

Kad Böll govori o erosu i spolnosti, označava ga različnim »to, ono« (es). Ali, to »to«, koje u sebi krije tajanstvenost, ipak otkriva osnovnu autorovu poruku: on je temu nagovijestio i o njoj progovorio kao čovjek, a da pritom nije prešao okvire koje bi liberalna kritika i čitateljstvo pozdravili s oduševljenjem, jer bi intimni život svojih junaka opisao tzv. slobodnijim jezikom. Na ovaj način tema je zadržala mističnost i romantičnost, ali i pokazala da Bøllovo »to« nije »to« konkretizacije već stidljivosti i plahosti.⁶

Wenig später stand Marie auf, küßte mich im Dunkeln und zog die Bettwäsche ab. (...) Ich wusch mich, legte mich wieder ins Bett und wunderte mich, wo Marie so lange in der sauberen Wäsche blieb, (...) und [ich] bekam dann Angst, es könnte Marie irgendetwas passiert sein (*Ansichten*, 44f).

Skidanje i pranje posteljine na kojoj su ostali tragovi »ružnog, sramotnog« čina pokazuju Marijinu razboritost ali i stid, jer osim njih dvoje nitko ne smije znati što se dogodilo. Zato ona s radošću objašnjava dugi izostanak i promrzlost: »Ich konnte die Bettwäsche doch nicht Frau Huber geben«, sagte sie, 'die wäscht immer für uns, und so hätte die ganze Stadt teilgenommen an dem, was wir getan haben« (*Ansichten*, 47).

S druge strane, Hansova zaprepaštenost i ogromni strah da se Marie sigurno dogodilo nešto strašno u kupatilu, jer se dugo ne vraća u krevet, umjesto da se suoči s bićem voljene žene kao sa stvarnošću, jest u biti smiješna situacija koja tabu »prve bračne noći« pokazuje u novoj varijanti, ali i scena koja još jednom potvrđuje da se Bøllov muškarac ne treba miješati u »ženske stvari«.

Bøllov smisao za detalje dokazuje se u doživljavanju ljubavi glavnog junaka. Nakon prvog ljubavnog susreta Hans se budi u rano jutro sa željom da što dulje ostane u krevetu odakle bi mogao promatrati Marie dok se oblači, ali i dok laganom kretnjom skida čep sa zubne paste i počinje prati zube. Neugledni detalj, kojem bi Albrecht Goes priznao rang statusnog simbola i čiju važnost za radnju uspoređuje s rupčićem u Shakespeareovu *Othellu*, jest zubna pasta.⁷ Marijine kretnje dok na četkicu nanosi centimetar, centimetar i po zubne paste i odmah je zatvara da bi je zaštitila od sušenja, jer ona vrlo dobro zna što su siromaštvo i štednja. Hans ne samo da doživljava tada i kasnije kao znak povjerenja i pripadnosti dragom biću, vrhunac ljubavne sreće, njena zubna pasta postaje čvrstom karikom njegovih pozitivnih osjećanja prema njoj. On

⁶ Fritz J. Raddatz, »Elf Thesen über den politischen Publizisten«, Marcel Reich — Ranicki (Hrsg.), *In Sachen Böll. Ansichten und Einsichten*, str. 112.

⁷ Albrecht Goes, »Die Zahnpastatube in 'Ansichten eines Clowns'«, Marcel Reich — Ranicki (Hrsg.), *In Sachen Böll. Ansichten und Einsichten*, str. 219—220.

neće biti ljubomoran na Marijinog budućeg muža, već na činjenicu što će je novi izabranik moći gledati dok pere zube, a te trenutke neće niti shvatiti niti ih voljeti kao on: »Die Vorstellung, daß Züpfner Mari beim Ankleiden zuschauen könnte oder zusehen darf, wie sie den Deckel auf die Zahnpastatube schraubt, machte mich ganz elend« (*Ansichten*, 85).

Dok je ljubavna radnja romana *Ansichten eines Clowns* smještena u poslijeratno doba, dotle se ona između mlade njemačke žene Leni Pfeiffer i neprijateljskog ruskog ratnog zarobljenika Borisa u romanu *Gruppenbild mit Dame* (1971)⁸ događa u sredini okruženoj smrću, i to u dvostrukom smislu. Oni rade na groblju okruženi cvijećem, simbolom ljepote i života, koje sada oblikuju kao spomen na mrtve. Kada Boris daruje Leni vijenac, simbolika je očita: vijenac, simbol prstenovanja, zaruka, ujedno je nagovještaj smrti.

Paradoksalnost situacije, njena tragično-istinita strana, očituje se u trenucima kad ljubavnici žudno očekuju signal za početak zračnog dnevnog napada jer će tada moći biti sami i voljeti se, dok drugi znak ne označi kraj sijanja smrti barem i na kratko vrijeme: »Nun kam eine harte Zeit, länger als zwei Monate lang kein Tagesangriff, die meisten Nachtangriffe (...) und Leni fluchte vor sich hin: 'Warum kommen sie nicht tagsüber, wann kommen sie wieder tagsüber?'« (*Gruppenbild*, 212)

Spolne odnose u okviru romana *Gruppenbild mit Dame*, a posebno one između Leni i Borisa, Wilhelm H. Gothmann smatra izražajnim oblikom humora. Njih dvoje željno očekuju bombardiranja jer im ona omogućavaju da se sklone u grobnicu. Grobnica postaje njihovo ljubavno gnijezdo i premda ona ne pruža zaštitu od bombi, zračni napadi gube za njih dvoje svaku opasnost. Bez obzira koliko njihovo sastajanje u kapelici na groblju izgledalo jezovito, to je razumno iskorištavanje prilike i jedino ispravno što im ostaje da naprave. Jer, njihova ljubavna sreća ih smiruje i opušta tako da oni i pjevaju radeći u radionici za izradu vijenaca. Ljubav kao pozitivno psihološko djelovanje postaje mjera i određenje svih ljudi, a rat, koji se iskazuje kao povijesno velik, gubi svaki smisao jer razdvaja i razara ljude.⁹

Priča je isprepletana simbolima Erosa i Tanatosa koji će se na kraju poništiti. Böll upravo arhetipski sjedinjuje Eros s blizinom smrti, razdvajanje sa zajedništvom, puteno sa sakralnim, »svadbu« kao ispreplitanje vijenca i kao pokapanje.¹⁰

⁸ Heinrich Böll, *Gruppenbild mit Dame*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1970 (u daljnjem tekstu kao *Gruppenbild* s brojem stranice uz citat)

⁹ Wilhelm H. Gothmann, »Zur Struktur des Humors in Henrich Bölls 'Gruppenbild mit Dame'«, *The German Quarterly*, 50/1977, str. 157.

¹⁰ Paul K. K u r z, »Recherchen nach dem guten Menschen — Heinrich Bölls konservative Provokation«, *Frankfurter Hefte*, Heft 10, 1971, str. 790.

On ljubavnoj priči o Leni i Borisu daje religiozni okvir a junacima biblijska imena Djevice Marije i Sv. Josipa. Njihovi seksualni odnosi označavaju se biblijskim imenima poput »priči k njoj, uči k njoj, leći k njoj« (njem. *Beiwohnen, Einkehr*) što zapažaju gotovo svi kritičari (*Gruppenbild*, 201). Just ističe da Böll sa zahvalnošću preuzima vulgarne Pelzerove izraze »aufs Kreuz legen« i »einen Ringkampf vollführen« ili da svoju sputanost skriva iza fasade birokratskog stila kad govori o »stanju erotskih odnosa između Leni i Borisa« koji se dadu prilično točno »rekonstruirati«. Zato se on s pravom pita da li se kod Leni, kada žudi za ljubavi na otvorenom, među cvijećem i vriesom, za iskazivanjem vlastite seksualnosti na »necivilizacijski« način, radi o »pravoj« i »prirodnoj« seksualnosti koju nam Böll želi predstaviti i konstatira da je Lenina seksualnost društveno uvjetovana. Ona je, s jedne strane, reakcija na malograđansko obuzdavanje i konvencionaliziranje seksualnog, s druge, reakcija na liberalno-malograđansku, pseudoemancipatorsku reakciju na onu prvu. Prema tomu, završava Just, »egzistencijaliziranje« seksualnosti ne predstavlja nadmašivanje obih malograđanskih pozicija, ni povratak prirodi, već u ideološkom smislu potiskivanje svijesti da je čista priroda nemoguća u našem društvu.¹¹

Grothmann, međutim, smatra da izraz poput »(sich) aufs Kreuz legen« za spolni odnos tim grubo zvučecim riječima oduzima važnost i problematiku koju su mu odredili pedagozi, teolozi i psiholozi. Istodobno, to je način izražavanja malog čovjeka, a izborom riječi osjeća se i stav o humoru koji razara prividne vrijednosti, a vrednuje ono malo i istinski vrijedno.¹²

U pripovijetki *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* (1974)¹³ Böll samo u konturama donosi ljubavnu priču koja postaje pokretačem glavne radnje, ali postupa surovije i agresivnije kada junakinju Katharinu Blum konfrontira s bezobzirnom okolinom. O ljubavnom susretu između Katharine i Ludwiga Göttena doznajemo iz policijskog zapisnika jer ona biva optužena da je pomogla u bijegu opasnom zločincu u ubojici.

Dvama dijalozima s predstavnicima sile, koji se služe vulgarnim izrazima iz sfere seksualnog da bi ponizili intimu malog čovjeka, Böll se preko Katharine Blum obračunava s vanjskom prijetećom silom: ona ugrožava integritet svakoga ljudskog bića, njegova najskrovitija osjećanja, pa je tragičan kraj neizbježan.

¹¹ Georg Just, »Ästhetik des Humanen — oder Humanum ohne Ästhetik — Zur Heiligenlegende von der Leni G.«, Manfred Jurgensen (Hrsg.), *Böll. Untersuchungen zum Werk*, Francke Verlag, Berlin — München 1975, str. 68. (Navodni znaci su u originalnom tekstu.)

¹² Wilhem H. Grothmann, *op. cit.*, str. 159.

¹³ Heinrich Böll, *Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder: Wie Gewalt entstehen und wohin sie führen kann*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1974 (u daljnjem tekstu kao *Die verlorene Ehre* s brojem stranice uz citat)

Beizmenne *soll* (. . .) Katharina nämlich gefragt haben:

»Hat er dich denn gefickt«, worauf Katharina sowohl rot geworden sein wie in stolzem Triumph gesagt haben soll:

»Nein, ich würde es nicht so nennen.« (*Die verlorene Ehre*, 25)

Povučena i sramežljiva Katharina, *čovjek*, svojim je odgovorom nadmoćna neprijatelju, ali joj surovi vanjski zakon neće dozvoliti da odigra ulogu i moralnog i pravnog pobjednika. Dvosmislenost pobjede odnosno poraza pokazuje i dvosmislenost dijaloga između Katharine i novinaru Tötgesa, a Katharina postaje i žrtva i izvršilac zločina:

Er sagte: »Na, Blümchen, was machen wir zwei denn jetzt?

(. . .) Was guckst du mich denn so entgeistert an, mein

Blümelein — ich schlage vor, daß wir jetzt erst einmal

bumsen.« (. . .) und ich dachte: »Bumsen, meinetwegen«, und ich hab die Pistole rausgenommen und sofort auf ihn geschossen (*Die verlorene Ehre*, 185).

Marie Derkum i Hans Schnier žive šest godina nevjenčano, a ni Leni i Borisu nije potreban sakrament braka da bi potvrdili svoju ljubav. Svoju estetiku ljubavi Böll ne vezuje nikakvim institucionalnim sponama koje bi je mogle ugušiti. On se biblijskom svetom obitelji (Leni i Boris) ne služi da bi istakao bezgrešnost i svetost već da bi jednoj tabu-temi vratio dostojanstvo veze koje joj je oduvijek pripadalo zato što je ljudska. René Wintzen se u razgovoru s Böllom opširnije bavio temom »svete obitelji« i mogućih analogija s temom obitelj-brak-djeca u njegovu djelu. Onako kako nam je predstavljena, kaže Böll, Sveta obitelj nije, zapravo, nikakva obitelj, ni u biološkom ni u juridičkom smislu. To je porodica iz retorte, konstruirana porodica. Roditelji nemaju nikakvih erotskih ili seksualnih odnosa, a dijete je božjeg porijekla. Problem seksualnosti, koji ne postoji kod Svete obitelji, postoji kod svake druge. A dvije tisuće godina Sveta nam se obitelj stavljala kao uzor i seksualnost čovjeka shvaćala krivo, čemu je naročito doprinijela katolička crkva.¹⁴

Učenje crkve da čovjek u ljubavnom odnosu vidi jedino način reprodukcije te da u njemu ne smije uživati, što se posebno odnosi na ženu, navodi Bölla na to da neki njegovi muški junaci, paradoksalno-ironično, na osjećaju nikakvu »putenu požudu«.

Hans: »Das Überraschende für mich war, daß ich vom 'fleischlichen Verlangen' nicht das geringste spürte.« (*Ansichten*, 40)

Slično reagira i mladi njemački vojnik Andreas koji se s predosjećajem o skoroj smrti sklanja u bordel ne bi li uz zvuke muzike i mladu prosti-

¹⁴ Heinrich Böll/René Wintzen, »Eine deutsche Erinnerung«, Heinrich Böll, *Interviews 1 (1961–1978)*, hrsg. v. Bernd Balzer, Büchergilde Gutenberg, 1980, Band 10, str. 553–554.

tutku Olinu pobjegao od zlosretne slutnje: »Es ist merkwürdig, noch keine Frau, die ich je gesehen habe, habe ich so wenig begehrt wie diese, die schön ist und die ich sofort haben könnte.«¹⁵

Poljakinja Olina, poput Njemice Leni, voli istinski po prvi put, i to neprijateljskog vojnika, sretna zbog same činjenice da srodnom biću može pružiti utjehu i zaborav: »Er ist der erste und einzige, den ich liebe. Der erste. Er ist jetzt ganz allein. Er ist wahnsinnig traurig und allein.« (*Der Zug war pünktlich*, 100)

U noći nježnosti, međusobnog ispovijedanja i grčevite nade u spas Andreas i Olina iz pripovijetke *Der Zug war pünktlich* (1949) jesu »ljubavnici bez požude«. Böll još jednom bira par koji će ljubav rastaviti, ali i gradi priču o moći ljubavi kad ona ne mora bezuvjetno biti tjelesna:

Andreas: »Ich mußte (. . .) hierherkommen (. . .), um zu erfahren, daß es eine Liebe gibt ohne Begehren, so wie ich Olina liebe . . . (. . .). — Und er berührt ihre Lippen mit den seinen, und es ist nichts (*Der Zug war pünktlich*, 115 i 117).

Bez obzira da li oblikuje temu ljubavi u ratu ili onu koju okružuje neprijateljski nastrojena okolina, Böllova ljubav jest humana i uvijek važeća kategorija. Ona razdvaja one koji se vole, a blagi humor koji provijava ljubavnom radnjom ispravlja lažne predodžbe o vanjskim silama i moćnicima, priznajući ljubav kao vječnu pozitivnu čovjekovu inspiraciju i vrijednost.

¹⁵ Heinrich Böll, *Der Zug war pünktlich*, Deutscher Taschenbuch, Verlag, München 1978, str. 90. (u daljnjem tekstu kao *Der Zug war pünktlich* s brojem stranice uz citat)

Slavija KABIĆ: THE LOVE STORY IN THE WORKS OF HEINRICH BÖLL

S u m m a r y

Using as example a number of works by Böll, one of the most significant West German writers, the article shows the manner of giving form to a love story and Böll's complex conception of the theme of love as one of the most important issues in his aesthetic of the humane.

Böll does not separate bodily from spiritual love because neither exists without the admixture of the other. By attributing metaphysical qualities to sexual love he confirms its humanity and ability to resist false forces.